

Aslı YAZICI*

Kantçı ve Feminist Etik Kuramlarda Bireysel Özerklik Tartışması**

Özet

Bu makalenin amacı koruyucu etiğin moral temelini tanıtmak, koruyucu etik ile Kantçı etik yaklaşımların özerklik bağlamında farklılıklarını irdelemek; koruyucu etiğin en uygun bireysel özerklik kuramının ne olabileceği sorusunu araştırmaktır. Feminist özerklik anlayışına getirilen eleştirileri karşılamaya çalışırken Meyers'in geliştirdiği yeterlilik temelli özerklik anlayışının aslında Kant'ın karşı çıktığı geleneksel özerklik anlayışıyla temelde benzer olduğunu göstermeye çalışacağım. Yeterlilik temelli özerklik yaklaşımının bazı boyutlarında Kantçı anlamda özerk olmak mümkün olsa da bu durum koruyucu eylemlerin Kantçı anlamda özerk eylemler olduğunu ve etik de ere sahip olduklarını göstermez. Bu iki özerklik anlayışı temelde farklıdır. Bu farklılık, özerkliğin de eri ile diğer bazı etik de erler arasındaki öncelik konusundaki yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Kantçı yaklaşımına göre feminist yaklaşım özerkliğin bazı yaderklik koşullarında aramaktadır. Feminist etiğe göre ise Kant'ın yaderklik olarak gördüğü bu durumlarda önemli etik de erler vardır.

Anahtar Terimler

Feminizm, Koruyucu Etik, Hak Etiği, Özerklik, Kant, Meyers.

The Debate Between Kantian and Feminist Ethics on the Conception of Personal Autonomy

Abstract

This paper introduces the normative foundations of ethics of care; exposes its distinguishing features compared with ethics of right with respect to the conception of personal autonomy; and explains which theory of personal autonomy is most proper to ethics of care. In particular, it shows that the starting

* Yrd. Doç. Dr.; Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

** Yorum, eleştiri ve katkıları için *Kayı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*'nin iki hakemine ve Sedat Yazıcı'ya teşekkür ederim.

point of feminist conception of autonomy, most notably Meyers's account, is very consonant with Kant's philosophical target. Though the feminist competency-based theory of autonomy leaves some room for the Kantian sense of autonomy this does not mean that care actions are autonomous actions and have moral value in Kantian sense. These two conceptions are radically distinct. I suggest that their distinctiveness arises from their commitment on the priority of autonomy and some other moral values, and vice versa. For the Kantian account, feminist conception seeks autonomy on some heteronymous conditions, which the ethics of care adheres substantial values.

Key Terms

Feminism, Ethics of Care, Ethics of Right, Autonomy, Kant, Meyers.

1. Giriş

Carol Gilligan'ın ahlâki gelişim konusundaki deneysel çalışmaları (1982) kadınların ahlâki yargı deneyimlerinin erkeklerinkinden tipik olarak farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Erkekler ahlâki sorunlara hak (right) perspektifinden bakarken kadınlar koruyucu (care) perspektiften bakmaktadırlar. Gilligan'ın koruyucu etik yaklaşımı öylesine yaygın kabul gördü ki, birçokları tarafından bağımsız bir "feminist etik" yaklaşım olarak nitelendirilmiştir. Ne var ki, bu yaygın kabule rağmen bazı feminist eleştirmenler koruyucu eti bağımsız bir etik kuramı olarak kabul etmezler. Örneğin, Kroeger-Mappes'e göre, koruyucu etik ve hak eti tek bir sistemin farklı unsurlarıdır; koruyucu etik ancak "hak etinin zorunlu bir temeli" olarak görülebilir (Kroeger-Mappes 1994: 108). Houston da aynı konuya değinerek koruyucu etinin "tek başına var olabilecek bir etik" olmadığını iddia eder (Houston 1990: 119). Ona göre korumayı bir etik olarak kabul etmek için diğer ahlâki değerlere başvurmanın zorunluluğu vardır. Claudia Card'ın sorusu da benzer bir endişeyi taşır: "Adalet olmadan koruyucu etik kötülüğe karşı direnmemizi yeterli bir şekilde sağlayabilir mi?" (Card 1990: 101).

Koruyucu eti bağımsız ve özgün bir etik yaklaşım olarak göremeyeceğimizi savunan görüşlerin bir kısmı koruyucu etinin doğrudan özerklik sorunuyla ilgilidir. Ahlâk konusuna koruyucu perspektiften bakan biri kendisi ile öteki(ler) arasında denge sağlamada ciddi sorun yaşayabilir veya derin çatışma içine düşebilir. Hele de koruma verenler kadınlarsa, koruyucu etikte ki iyi olası riskler ve tehlikeler beklemektedir. Geleneksel olarak kadınlar bastırıldıklarından ve erkeklerle karşılaştığında kamu alanından kısmen soyutlandıklarından toplumsal olarak yüceltilen veya idealize edilen bir "koruma verme" sorumluluğu kadının özerkliğini ve bağımsızlık duygusunu zedeleyebilir. Bu duruma karşı koruyucu etik bireyin kendisini kurban etmesini alıkoyan normatif mekanizmalar içerir mi? Korumada koruma verenler özerkliklerini koruyabilirler mi?

Bu makaledeki temel amaç, koruyucu etinin moral temelini tanıtmak, koruyucu etik ile Kantçı etik yaklaşımlarının özerklik bakımında farklılıklarını irdelemek; koruyucu eti en uygun bireysel özerklik kuramının ne olabileceği sorusunu araştırmaktır. Meyers'in feminist özerklik anlayışına getirilen eleştirileri karşılamaya

çalıırken geli tirdi i üç boyutlu yeterlilik temelli özerklik yaklaşımını Kantçı özerklik anlayışından farklılaştıran normatif temelli ortaya çıkarmaktır. Feminist özerklik yaklaşımı aslında Kant'ın açıkça karı durdu u ve kendinden önce tüm özerklik kuramlarının hatası diye niteledi i bir noktadan hareket eder. Bu karıtlı a ra men feminist özerkli in belli bir boyutunda Kantçı anlamda özerk olmak mümkündür. Bu sonuç yine de Kant'ın gözünde koruyucu etik eylemlerin özerklik ve etik de er bakımından durumunu de i tirmez.

2. Koruyucu Etik ve Hak Eti i

Koruyucu etik ile hak eti i arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirtmeden önce koruyucu etik ile ilgili bazı kavramsal açıklamalarda bulunmak gerekir. Belirtmek gerekir ki koruyucu eti in temel kavramı olan “koruma”, sadece annelik ve arkadaşlık gibi yakın ilişkilerle sınırlı değildir. Korumayı geniş anlamıyla kullanan Nodding ve Manning için koruma, yabancıları, yardıma ihtiyacı olanları, zavallıları ve hayvanları da içerir (Nodding 1984: 148–69; Manning 1992: 89–107). Koruma vermek, korumanın tek özelli i de değildir. Koruma alma, dikkat etme, özen gösterme korumanın kapsamına giren eylemlerdir.

Her davranış ahlâkî eylem olmadığı gibi her eylemin de koruma içermeyece i açıktır. Her eylemden önce, koruma eylemi bir de ere sahiptir. Bu de erin nereden geldi ini belirlemek için neyin koruma neyin koruma olmadığı nı da belirlemeliyiz. E er bir insan eylemi ba kalıyla ilişkili oldu u halde salt eylemi yerine getiren ki iyi koruma amaçlıysa, böyle bir eylem etik bakımdan koruyucu bir de ere sahip değildir. Dahası, bir arzuyu veya ihtiyacı yerine getirmek, bir tutkunun pe ine takılmak veya bir ihtiyacı karşılamak için bir ürün üretmek, koruma değildir (Tronto 1993: 104). Korumanın genel kapsamında insan yaşamını ve toplumunu korumada ve devam ettirmede di erlerinin ihtiyaçlarını dü ünmeye ve karşılamaya yönelik “rasyonel edimler” yer alır. Ancak, Engster'in de belirtti i gibi, bu tür eylemler ilgililik, duyarlılık ve saygı erdemleri çerçevesinde yapılırsa koruma etik bir de ere sahip olur (Engster 2005: 54-55). Koruma, di erlerinin ilgi ve ihtiyaçlarını eylemin temeli olarak görmektir. Slote ve Held korumayı di er tüm erdemlerin kaynağı olan en temel erdem olarak niteler (Slote 1998: 27; Held 1995: 131). Bize göre korumanın kendisi bir erdem değil, tüm erdemlerde olması gereken temel niteliktir. Koruma eylemleri ancak ahlâkî nitelik taşıdıklarında erdem olurlar.

Demek ki, korumanın ahlâkî de ere sahip olduğunu söylemek, korumanın kölsüz olarak bu de ere sahip olduğunu söylemek değildir. Korumanın ahlâkî de eri ki iye göre, koruyan ki inin duygusunun uygunluğuna ve bu bireyin de erine göre de i ir. Koruma eylemi, hakkaniyetin gereklilikleriyle çatışmadığı sürece ve eyleyen bunu fark etti i sürece, haklı ve arzulanırdır. Korumanın etkili yönü, di erine karşı bir eylem hissetmeyi ve ona yardım etmeyi, dü ünme çetirlerini ve tutumlarını, birini di erini korumaya motive eden ahlâkî duru ve tutumları içerir. Ancak, tüm bu özellikler, tek başına yeterli değildir. Di er ki inin neye ihtiyacı olduğunu ve bu ihtiyaçların nasıl karşılanabilece ini öğrenmek ve anlamak için koruma verenin yeterli bir bili sel yetiye sahip olması gerekir. Bu anlamda koruyucu etik bir tür Aristotelesçi orta yol ilkesi öngörmek durumundadır. Aslında bu ilke tüm durumcu etiklerin kabul ettikleri bir ilkedir.

Koruyucu etik ile ilgili bu çözümlenmelerden sonra onu hak ettiğiinden ayıran özellikler üzerinde durmakta yarar var. Hak etici ahlâkî de erlendirmede insanı *ayrı bir birey*, koruyucu etik ise *ili kisel* veya *ba lantılı* olarak görür. Bu durum, bu iki yaklaşımın farklı “bireysel özerklik” anlayışına sahip olmasından kaynaklanır. Aynı bireyci olarak görülen hak etici ahlâkî de erlendirmede özerklik kavramını merkeze koyar. Koruyucu etik ise ahlâkî de erlendirmede eyleyenin özerkliğiinden çok onun ilikilerine ve ba lantılı olduklarının ihtiyaçlarına öncelik verir.

Bu iki etik farklı birey anlayışına sahiptir. Hak etici insanın ayrı bir birey olmasından ba lar ve ahlâkî yükümlülüklerimizi anlamada seçim ve istenç kavramlarına vurgu yapar. Buna karşılık koruyucu etik insanın ba lı bir birey olmasından ba lar ve di erlerine karşı yükümlülüğümüze seçmekten çok fark etmemiz üstünde durur. Di er bir deyişle hak etici için özgürlük ba langıç noktasıyken, koruyucu etik yükümlülüğü ba langıç noktası olarak alır. Hak eticinin genel amacı birinin di erlerine karşı yükümlülüklerinin kendi bireysel özerkliğiini çin nereden nasıl ortaya çıkacağını göstermek iken; koruyucu eticinin genel amacı, birinin di erlerine karşı ahlâkî yükümlülüklerini çin nereden bireysel özerkliğe nasıl ulaşacağını göstermektir. Bu yaklaşım farkı bu çalışmada yapacağımız temellendirmelerde de göz önünde bulundurduğumuz iki etik kuram arasındaki en temel ayırıcı özelliktir.

Hak eticinde, duygular ahlâkî yargının evrenselliğini tehdit ettiklerinden ahlâkî de erlendirme alanının tamamen dışındadırlar. Duyguların ve hislerin neden olduğu eylemlerin ahlâkî de erleri yoktur. Ahlâkî eylem “yasadan dolayı” yapılmalı ve böyle yapıp yapılmadığına göre ahlâkî de er kazanmalıdır. Buna karşın koruyucu eticinin merkezî kavramı olan “bakım” veya “koruma” kavramı, duygu ve hislere dayanır. Koruyucu etik duyguları ahlâkî de erlendirme alanı dışına bırakmak yerine onları ahlâkî yargı ve eylemin temeli olarak görür. Bu nedenle Held korumanın ayırıcı özelliğini korumanın “kısmen duygusal” olması olarak gösterir (Held 1995: 30). Empati hisseden ve koruyan kişiler, di erlerine daha çok yardım ederler. Buna göre koruma sadece iyi akıl yürütme gerektirmez; aynı zamanda bir edim için yeterli duygu gerektirir. Bu yüzden de koruyucu etik için ahlâkî de erlendirme sadece akla dayanan bir de erlendirmeden çok aklın ve duygunun uyumlu birlikteliğine dayanan bir de erlendirmedir. Birisinin bir edim veya durum hakkındaki iyi veya kötü, haklı veya haksız yargısı, bu kötülüğü veya haksızlığı düzelterek edimi gerçekleştirmesini garanti etmez. İlgili duygunun olmadığı yerde edim, edimin olmadığı yerde de koruma yoktur.

Özetle, bu iki ahlâkî kuramı birbirinden dört temel noktada ayırır. Birincisi, hak etici *soyut* bir yaklaşım öngörürken, koruyucu etik *ba lamsal* bir yaklaşım öngörür. İkincisi, hak etici insanın *ayrı bir birey* olmasını ahlâkî de erlendirme için ba langıç noktası alırken, koruyucu etik insanın *ba lantılı* bir birey olmasını hareket noktası olarak alır. Üçüncü olarak, hak etici ahlâkî de erlendirmede bazı *etik* biçimlerine öncelik verirken, koruyucu etik *ilikilerin sürdürülmesine* öncelik verir. Dördüncüsü, koruyucu etik ahlâkî yargıda duygulara *yapıcı rol* yüklerken, hak etici *olumsuz rol* yükler.

Bu noktada, Kantçı bir bakı açılarından koruyucu eticinin konumunu daha iyi anlamak için bu eticinin Kant’ın ödev sınıflamasında hangi grupta yer alabileceğini irdelemek gerekir. Koruyucu eylemler Kant’ın sınıflandırmasında ne tür ödevler arasında yer alır? Kant ahlâkî tipik bir hak eticidir. Ancak Kant, tüm ahlâkî ödevleri

kapsayan bir sınıflandırma yaparak bunların etik de eri üzerinde çözümlenmeler getirmiştir. Bu sınıflandırmada Kant erdem doktrininin bile enlerini “kendimize karşı ödevler” ve “başkalarına karşı ödevler” olmak üzere ikiye ayırarak bu ikisini de yetkin olan ve yetkin olmayan diye tekrar iki alt bölüme ayırmıştır. Yetkin ödevler (perfect duties) durumunda biz kesin bir eylemi yerine getirmek zorundayız. Bu ödevler, “e ilim u runa hiçbir istisna kabul etmeyen” ödevlerdir (Kant 1995: 38). Yetkin olmayan ödevler (imperfect duties) ise e ilimleriyle istisna kabul ederler. Ödememiz gereken borcumuzu belirlenen miktar ve zamanda ödemek yetkin bir ödevdir, ancak iyilik yapma maksimine göre hareket ederek kime, ne zaman ve ne kadar yardım yapacağımıza karar vererek ahlâki bir eylemde bulunmamız yetkin olmayan ödevi ifade eder.

Kant’ın açıklamasında ödevler ya dar yükümlülük ödevleri ya da geniş yükümlülük ödevleri olabilirler. İki belli *eylemlere* veya ihmallere göndermede bulunurken, ikincisi zorunlu olarak belli *amaçlara* göndermede bulunur. Kant, hak ödevlerinin dar yükümlülük içerdiği ini belirtirken erdem ödevlerinin geniş yükümlülük içerdiği ini söyler (Kant 1991: 196). Yetkin olan ve yetkin olmayan ödevler ayrımının doğrudan geniş -dar ödevler ayrımıyla ele tirilmesi bazı yorumcuların yaptığı gibi hak ödevleri ile yetkin ödevleri; erdem ödevleriyle yetkin olmayan ödevleri ele tirmeye yöneltebilir. Ancak böyle bir ele tirme Kant’ın erdem sınıflandırmasıyla çelişir, çünkü Kant, erdem doktrininde erdem ödevleri arasında yetkin olan ödevler olduğunu belirtir. Kant’ın ayrımı açık bir şekilde erdem ödevleri sınıfında yetkin ödevlerin yer aldığı ini gösteriyor olsa da bu durum erdem ödevlerinin etik de erini de i tirmez.

Koruyucu eylemlerin Kant’ın ödevler sınıflandırmasında nasıl ele alınacağı sorusuna gelecek olursak. Öncelikle söylemek gerekir ki korumanın kendisi bir erdem ödevi olarak alınabilir. Ancak koruma gerek kendine karşı ödevler sınıfında ele alınsın gerekse sevgi ve pratik saygı gibi başkalarına karşı ödevler sınıfında ele alınsın yetkin bir erdem ödevi olarak dü ünülemez; çünkü koruma eylemleri doğaları gereği e ilimleri u runa istisna kabul ederler. Koruma doğası gereği bir amaca yönelik olduğu undan, en azından çoğu feminist kuramcının kabul ettiği gibi ilikinin sürdürülmesini amaçlaması açısından, Kantçı anlamda yetkin olmayan bir erdem ödevidir. Kant’ın erdem ödevlerini zorunlu olarak içsel yasamaya tabi ve belli amaçların peşine dü en ödevler olarak aldığı ini hatırlarsak bu yorumumuzun haklılığı daha da iyi anlaşılacaktır (Kant 1991: 186). Dolayısıyla, koruyucu eylemler biçimsel hak ödevlerinden ziyade içeriksel erdem ödevleri olarak görülmelidir.

3. Kant ve Özerklik

Özerklik kavramının siyasal, psikolojik ve etik boyutları vardır. “Hak” temelinde özgürlük kavramının veya kuramların bağımsızlığı ifade eder. Bu anlamda kavramın Antikça da kullanımı daha çok devletin siyasal bağımsızlığı anlamında olmuştur. Psikolojik anlamda özerklik ise kendi kendini kontrol edebilmeyi, rasyonel karar verme becerisi ve yeterliliğine sahip olmayı, bu doğrultuda olumsuz unsurlardan uzak durabilmeyi ifade eder. Etik anlamda özerklik hemen hemen tüm yaklaşımlarda sorumlu olmanın gerekli koşulu olarak görülmesine karşın kimi etik kuramlar kavramın psikolojik boyutuna, kimileri de metafiziksel boyutuna dayanmaktadır.

Kant, özerklik kavramını bireye uygulayan ilk felsefecidir. Bu kavram Kant ahlâkının öyle sıradan kö e ta larından biri de il, tam da üzerine kurulu oldu u kaidenin kendisidir. Öyle ki, bu kavram ve ilkenin zarar görmesi veya zedelenmesi durumunda tüm sistemin bundan aynı iddette etkilenmesi kaçınılmazdır. Dolayısıyla, bu zincirleme ili kiyi anlamak için Kant'ın özerklik (otonomi), yaderklik (heteronomi), ahlâk yasası ve istemenin özerkli i kavramlarına bakmak gerekir.

Kant'a göre özerklik, sadece ahlâklı ın de il, “insanın ve her akıl sahibi varlı ın de erinin temelidir” (Kant 1995: 53). Ona göre, “ahlâk yasası, özgür bir isteme olarak insanın istemesinin özerkli i üzerinde temellenir” (Kant 1999: 143). Özerk olmak ise, deneysel olanın etkisinde kalmadan, deneysel alana ait her tür ilgiden, istekten, arzudan ve e ilimden arınımı olarak seçme ve istemeyi ifade eder. Böyle bir isteme salt akla dayalı bir istemedir ve bu anlamda özerklik metafizik benin bir i levidir. Kant'ın özerklik ve yaderklik kavramlarını en açık biçimde anlayabilece imiz metin duyular dünyası ile duyular üstü dünyanın bilgisini ele aldı ı paragrafta yer alır:

imdi do a, sözcü ün en geni anlamıyla, eylerin yasalara ba lı varolu larıdır. Genellikle akıl sahibi varlıkların duyusal do ası, bunların deneyce belirlenen yasalara ba lı varolu larıdır; bu da akıl için *yaderklidir*. Öteyandan, aynı varlıkların duyularüstü do ası, onların bütün deneysel ko ullardan ba ımsız olan, dolayısıyla saf aklın *özerkli ine* ili kin olan yasalara uygun varolu larıdır. Ve eylerin varolu larını bilgiye ba ımlı kılan yasalar pratik oldu undan, duyular üstü do a, onun bir kavramını olu turabildi imiz ölçüde, *saf pratik aklın özerkli i altında olan bir do adan* ba ka bir ey de ildir. Bu özerkli in yasası ise ahlâk yasasıdır, bu da duyular üstü bir do anın ve saf dü ünülür bir dünyanın temel yasasıdır (Kant 1999: 49).

Buna göre, duyular dünyasının yasalarına ba ımlı kalmak yaderklik iken, duyular üstü dünyanın yasalarına ba lı kalmak özerklidir. “istememin özgürlü ü özerklikten ba ka ne olabilir?” diye soran Kant, istemenin özerkli ini ise “istememin kendi kendine (istenen nesnelere her türlü özelli inden ba ımsız olarak) bir yasa olma özelli i” olarak alır (Kant 1995: 58). E er isteme “kendini dı ına çıkıp nesnelere herhangi birinde yasayı ararsa, hep *yaderklik* olarak ortaya çıkar” (Kant 1995: 59). Dolayısıyla yaderklik, özerkli in tersi veya özerklik yoklu unu ifade eder. Bir yandan ahlâk yasası her türlü içerikten ba ımsız olarak belirlenecek ki Kant bu ba ımsızlı a negatif anlamda özgürlük diyor, öte yandan ise yasa koyucunun kendi kendine yasa koyması sonucu ortaya çıkacak veya belirlenecektir. Bu ikinci edim ise pozitif anlamda özgürlü ü ifade eder. Böyle olunca “ahlâk yasası saf pratik aklın *özerkli inden*, yani özgürlü ün özerkli inden” do mu olur (Kant 1999: 38).

Görüldü ü gibi, Kant'a göre özerk insan hiçbir dı sal etkiye ba lı ve ba ımlı kalmadan, aynı zamanda da tamamen kendi içinden gelen bir motivle ahlâk yasasını aramalıdır. Kantçı özerklik anlayışının bu iki ko ulu dı dünyadan kopuk, ili kisiz, metafiziksel bir “ben” anlayışının varsayar. Feminist ve cemaatçi ele tirilerin hedefinde bulunan da özerkli in bu iki ko ulunda yatan dü üncedir. Kant böyle bir bedeli ödemeye hazırdır ve kuramının hem özgünlü ü hem de tartı ılırlı ı buradan kaynaklanmaktadır. Kant'a göre, kendinden önceki tüm çabaların “hepsinin neden bo a gitti ine a mamalı” çünkü bu kuramlar yaderklik ko ullarından hareket ettikleri için

ancak eylemin zorunluluğunu elde edebildiler, “ödev hiçbir zaman elde edilemedi” (Kant 1995: 50).

Koruyucu etiğin bireyin ahlâki sorumluluk alanına aldığı ödevler ile genel olarak erdem ödevlerinin özerklik bağlamında da erdi konusunda Kant’ın yaklaşımının yeterince açıklandığını sanıyorum: Kant’a göre özerklik sadece yetkin ödevler alanında mümkün olabilir. Yukarıdaki açıklamalarımızda da bunun bir başka kanıtı da Kant’ın erdeme yüklediği anlamda yatmaktadır. Schneewind’in de belirttiği gibi, Kant’ın ahlâk kuramında yasa erdemden önce gelir ve erdem “istencin moral gücü” olarak yasaya uymada veya onun dışına çıkma eiliminin üstesinden gelmede ona yardım eder (Schneewind 1994: 310). Tüm bunlar, Kant’ın özerklik anlayışının koruyucu etiğin yücelttiği tüm eylemleri ahlâki özerklik alanının dışına bıraktığını göstermede yeterlidir diye düşünüyorum.

4. Bireysel Özerklik ve Boyutları

Görüleceği üzere Kant’ın özerklik anlayışı felsefe tarihinin bu temel problemine getirilen yaklaşımlardan *belirlenimci özerklik* ile *mutlak özerklik* görüşlerinden ikincisine daha yakındır. Belirlenimci görüş seçimlerimizi ve kararlarımızı içeren tüm eylemlerimizin, önceki nedenler tarafından zorunlu olarak sonuçları olduğunu iddia eder. Bu yüzden geleceğimiz aynen geçmişi gibi belirlenmiş ve değiştirilemezdir. Tüm eylemlerimiz, önceleyen şartlar tarafından zorunlu olarak belirlendiği için belirlenmiş olan şartlardan başka bir şekilde eylemde bulunamayız. Mutlak özerklik anlayışına göre insanolu akıllı bir varlık olarak seçimlerinin nedeni kendisi olabildiği için özerk olabilir. Kant, bu seçimin özerkliğini her tür dışsal etkilerden kendini arındırabilen rasyonel bene dayandırarak istencin özerkliğinin her tür ahlâki eylemin önkoşulu olduğunu ileri sürer.

Ancak, günümüz özerklik anlayışı özerkliği benin tam bir soyutlanmışlığı olarak değil, daha çok sosyal bağlamda bilişsel kapasitesi olarak görmektedir. Genellikle “özerk kişi”, dışarıdan kontrole ve belirlenmeye izin vermeyen, kendi hayatını kendi kontrollüğünde olan kişi olarak tanımlanır. Clement, özerkliğinin iki temel unsurundan; yani, özerkliğinin olumlu ve olumsuz unsurlarından bahseder. Olumsuz unsura göre, özerklik karar verirken baskıdan özgür olmayı gerektirir. Olumlu unsura göre ise özerklik için sadece “kendi için seçmek” yeterli değildir; aynı zamanda seçilen üstüne eleştirel veya yansıtıcı düşünme zorunluluğu vardır (Clement 1996: 23-24). Bu özerklik anlayışı psikolojik bir özerklik anlayışıdır; çünkü, “eyleyeni harekete geçiren eyleyenin seçiminin kaynaklarına odaklanır; yani, motivlerine, inançlarına, değerlerine, kendi kavramlarına ve duygularına odaklanır” (Clement 1996: 23). Fakat özerklik sadece bireysel olarak bağlanamaz. “Gerçekte, özerk olmayı *özeniriz* ve bu yeterliliği diğerlerinden izole edilerek değil de diğerleriyle ilişkilerle *özeniriz*” (Clement 1996: 24). Bu yüzden özerklik aynı zamanda sosyal olarak yapılandırılan bir şey olarak tanımlanır.

Bireysel özerklik, bu noktada ortaya çıkmaz; ancak, somut bir bağlamda sosyal olarak belirlenir. Bireylerin sosyal deneyimleri, grup kimliği ve etrafındaki sosyal gerçeklik onların seçimlerini etkileme gücüne sahiptir. Sosyal çevrenin ve grup üyesi olduğumuz ahlâki kişi üstündeki etkisinde ısrar ederek, özerkliğimizin, kim olduğumuz

tarafından belirlendi ini söylemek istemiyorum. Böyle bir sav, mantıklı olmaz; çünkü, ki iliklerimiz ve bireyselliklerimiz çok yönlüdür. Ki iliklerimizin ve bireyselliklerimiz bu çok yönlülü ü çatı an birçok özelli imizi aynı anda içinde barındırır. Kararlarımızın farkına vardı ımızda, edimlerimize yol gösterici olan bir inanç ve de er alanından di er bir inanç ve de er alanına geçi yaparız.

Özerklik üzerine son yıllardaki tartışmalar, bireysel özerkli in çe itli boyutlarına odaklanır. Bunlar arasında hâlâ, Kantçı etkiyi görebiliriz. Yine de di er çalı malar özerkli i ahlâkî eyleyenin bir psikolojik ve sosyal artı olarak anlarlar (örne in, Hawort 1986; Kultgen 1995; Berofsky 1995). Bu anlamda özerklik yetkin bir akılsallık, kendini kontrol edebilme, ili kili olguların bilgisine sahip olmayı, özgür olmayı ve edimde bulunmak için gerekli kaynaklara sahip olmayı kapsar. Bireysel özerklik açısından, felsefi ve psikolojik çözümlenmeye ihtiyaç vardır. Bireysel özerklik artı bir yönüyle eyleyenin psikolojik ve fizyolojik kapasitesiyle ili kilidir. Bu kapasite zekâ, akıl yürütme, ili kili yetenek ve bilgi, kendini ele tirme yetisini içerir. Bu özellikler özerk bir birey olmak için zorunlu; ancak, yeterli de ildirler; çünkü, ahlâkî eyleyenin kapasitesi aynı zamanda dı sal artılara da ba lıdır. Örne in, deneyimimiz veya akıl yürütmemiz bazı artılar veya zamanlarda yeterli de ildir. Bu yüzden, özerkli in ideal artıları yeterli kaynakları, iyi zamanlamayı, alternatif seçimleri vb. gerektirir. Buna göre özerk bir birey, kendi kapasitesini ba arılı bir ekilde ara tıran ve kendi de erlerine, kurallarına ve hedeflerine dayanan uzun vadeli ya am planını kapsayan ba ımsız kararları veren ki idir. Meyers'in özerklik kuramı temelinde göstermeye çalı mız gibi, feminist yakla ım özerkli i bir kapasite ve yeterlilik durumu olarak görerek özerkli in farklı boyutlarına i aret eder.

5. Feminist Özerklik

Ço u feminist kuramcı kadının geleneksel toplumsal rolüne ve u ra ına kar ı ele tireldir ve mevcut durumun saygı duyulacak bir durum olmadığını belirtir. Bu nedenle toplumsal yapıyı ve kurumları yeniden yapılandırmadıkça kadının durumunda gerçek bir de i me olamayacağını savunur. Örne in, Simone de Beauvoir (1993) kadının sistematik bir ekilde erke e ba ımlı kılınarak nasıl ikincil hale getirildi ini açıklarken, kadınların kamusal alandan dı lanmalarının ve ev hayatına yönelik sosyalle tirilmelerinin onları kütükle tirdi ini, sakatla tırdı ını ve eksik bıraktı ını anlatmaya çalı ır. Günümüzde birçok feminist kuramcı eksik ve kütük veya sakatla tırılmı kadın görü ünü payla masa da Beauvoir'in iddiasının bazı haklı yanları oldu unu kabuleder. Kadınlar uzun süredir erkeklerle aynı politik ve ekonomik haklara sahip olmalarına kar ın birçok alanda kadın statüsü erke e ba ımlılı ını sürdürmektedir. Bazı feminist kuramcılar bu farklılı ı iki cins arasındaki “farklı çocukluk sosyalle mesi” olgusuna dayandırır. Örne in, Chodorow (1980, 1989) farklı çocukluk sosyalle mesinin kızları ba ımlılık ve geleneksel olarak kadınlıkla ili kilendirilen di erlerine di ergamca adanma psikolojisine girmeye itti ini iddia eder.

Bu nedenle, koruyucu eti in yorumcuları ve ele tirmenleri koruyucu bakı açısının ahlâkî özerkli i korumada belli riskler ta ıdı ını ileri sürerler. Bu yorumcular ele tirilerini üç nedene dayandırır. Birincisi, kız çocukları erkek çocuklarının aksine öteki yönelimli sosyalle tiklerinden koruyucu bakı açısına uygun olarak ortaya çıkan

davranış, bireysel seçimin sonucundan çok sosyalleşme sürecinin bir ürünüdür. İkinci, koruyucu etik pratiğe yönelmişinden dolayı ahlâkî kuralların formüle edilmesi ve arındırılmasıyla ilgilenmediğinden koruyucu etikin ahlâkî görüşlerinin resmini çizecek yol gösterici bir sistemi ortaya koymak mümkün değildir gibi görünür. Son olarak, koruyucu etik eyleyenin ilhaklarına ve ilhaklı olduklarının ihtiyaçlarına önem verdiğinden koruyucu bakış açısının kişinin kendi inanç ve arzularından hareket etmesini önlediği düşünülmüştür (Meyers 1987a: 139). Görüldüğü gibi, bu üç eleştiri de doğrudan özerklik kavramıyla ilhaklıdır ve korumanın özerkliği desteklemediği düşününcesinin temel nedenleri olarak gösterilmektedirler.

Ne var ki, bazı feminist kuramcılar ise geleneksel kadın rolü ile bu rolün toplumsal hayatta üstlendiği rollerin bir de eri olduğunu ve bundan dolayı onlara saygı duyulması gerektiğini savunur. Kadının evdeki rolü kadını bireylerin belli ihtiyaçlarına odaklanan ve insanlar arasında süregelen ilhakları koruyan pratikler geliştirmeye yöneliktir. Erkeklerin hareket kabiliyeti, hesaplama ve hedefe ulaşma yetenekleri yüksek oranda gelişmişken, kadınlar yakın ve karıllıklı ilhakıya geçme ve insanlar arasındaki farklılıkları ayırtmada yetenekleri yüksek oranda gelişmiştir. Her iki kapasite de sosyal yaşam için önemli olduğundan kadın ve erkeğin karar verme stratejileri farklı olmakla birlikte her iki cinsin bilimsel durumları eşit saygıyı hak ederler. Açıklamalarımızdan da anlaşılacağı üzere, günümüzde bireysel özerklik bakımından kadının durumuna yönelik iki görüş söz konusudur:

1. Kadınlar ev hayatına hapsedilip kamusal alandan uzaklaştırılarak gelişimleri engelleniyor ve küttük bırakılıyor veya sakatlaştırılıyor. Bu durum onların bireysel özerkliklerini zedeliyor.
2. Geleneksel kadının evdeki rolü de önemlidir ve kadının evdeki rolü onun özerkliğini elinden almaz.

Meyers, birinci görüşün bazı haklı tarafları olduğunu kabul etmekle beraber ikinci görüşü temellendirmeye çalışır. Ona göre bir bireysel özerklik kuramı her şeyden önce geleneksel kadının durumunun üç özelliğini dikkate almalıdır: (1) güçlü bir şekilde yönlendirici önsel sosyalleşme, (2) diğer insanlara derinden duygusal bağlar, (3) i -merkezli konumlanmadan çok ev-merkezli konumlanma.

Meyers güçlü yönlendirici sosyalleşmenin bireysel özerkliğe karı olduğunu söyler. Özerklik, çocukların sosyalleşme süreci içinde seçim bakımında kazanılmalıdır. Ona göre, diğerlerine duygusal bağla bağlı olmak zorunlu olarak özerkliği ortadan kaldıran bir durum yaratmaz. Özerk bir yaşamdan duyguların dışlanması aynı zamanda özerk bir bireyin mantıklı bir şekilde üstleneceği yaşam planları alanını dışlamasını içerecektir. O yüzden özerk bir yaşam için duygusal bağların dışlanmasından çok bireyin kişisel bütünlüğü ile insanlar ve kişinin tasarımları arasındaki dengenin nasıl korunacağı bulunmalıdır. Meyers geleneksel kadının tamamen özerklikten yoksun olduğunu iddiasına karı çıkar (Meyers 1987b: 624). Dahası, ona göre, kamusal alanın özel alana bir üstünlüğü de yoktur. Özel alan kadına bireysel özerkliğini yaşamı bir ortam veya boyut sağlar. Özel alan gerçek benin ifade bulduğu alan olabilir (Meyers 1987b: 622).

Birçok felsefeci gibi Meyers de bireysel özerkliği bir yaşam ya hiç fenomeni olarak görmeyi yanlı olduğunu savunur (Meyers 1987b: 624). Ona göre özerkliği üç

farklı boyutu vardır ve kadınların özerklik sorunu bu üç boyut göz önünde bulundurularak yanıtlanabilir:

1. *Programatik özerklik*: Bu alanda özerk olan birey daha çok “ya amımı nasıl ya amak istiyorum?” sorusuna cevap vermeye çalışır. Ancak bu soru ili kili alt sorular olmaksızın cevaplanamaz. Örneğin, “Yapmak istediğim nedir?” “Çocuk sahibi olmak istiyorum mu?” “Daha çok maddi de erlere mi yoksa manevi de erlere mi dikkat ediyorum?” Bir birey, bu çe it sorular kümesine yönelik bir ya am planını somutla tırarak sürdürdü ünde programatik olarak özerktir. Bu çe it özerklik birinin tüm ya amını kapsayan genel bir özerkli i ifade eder.

2. *Anlık özerklik*: Bir ki i belli bir durumda “ imdi ben gerçekten ne yapmayı istiyorum?” sorusunu sorarak verdiği cevabı eyleme koyuyorsa anlıksal olarak (episodically) özerktir. Burada birey uzun dönemli bir plan formüle etmiyor veya tüm di er durumlarda uygulanabilecek bir kural koymuyor; soru tek bir eylemi kapsıyor.

3. *Kısmi elde edilebilir özerklik*: Meyers’a göre bir ya amın özerkli i derece sorunu oldu u gibi belli bir kararın ve eylemin özerkli i de bir derece sorunudur. Bu anlamda, örneğin, genel ya am de erlerimizi ve inançlarımızı ele tiri yapmadan kabul etmi olsak da bu do rultuda kendi ki ili imize ve de erlerimize saygı duyulmasını isteyen bir eylemde bulunmak kısmi anlamda özerkli imizi kullanmamızı ifade eder.

Meyers özette unu savunuyor: Genel planlarımızı, özelliklerimizi ve yargılarımızı ele alırken ele tirel dü ünme yoklu u bireysel özerkli i engelledi i gibi, duygulara duyarlılı ın olmaması, eylem ve planları ele alırken farklı dü ünme yoksunlu u ve ki inin kendi kararını yerine getirme kararlılı ının olmaması da bireysel özerkli i zayıflatır. Meyers, ki isel yetenek ve yeterlili e dayalı bir “bireysel özerklik” kuramı savunur. Ona göre “özerk olmak için birinin kendi ya amı üstünde kontrolü olması gerekti inden özerklik bir bireyin ba ına gelen bir ey de il, bir bireyin ba ardı ı bir eydir” (Meyers 1987b: 626). Yeterlilik ise “bir bireyin belli bir görevi yapmasını sa layan organize olmu yetenekler” da arcı ıdır (Meyers 1987a: 148). Özerk bireyler, iyi geli mi , iyi düzenlenmi eyleyici yetenekler çe itlili ine sahip ki ilerdir. Bu eyleyici yetenekler içebakı ı, ileti mi, hafızayı, imgelemi, analitik akıl yürütmeyi, kendini terbiyeyi, refah için baskılara direnmeyi ve siyasi i birli ini içerir. Özerk bireyler, kendilerine, kendi ya amlarına yansıtma yaptıklarında ve ya amlarını en iyi nasıl sürdürecekleri hakkında karara varmaya çalışırken onlara sahip oldukları bu yetenek ve yeterlilikler en fazla yardımcı olur. Özerkli in üç farklı boyutu oldu unu dü ünürsek geleneksel kadın da bireysel özerklik ölçüsüne ula abilir çünkü özerklik yeterlili inden tümüyle yoksun de ildir. Dahası, kadının sosyalle me süreci ve deneyimleri erke inkinden farklı oldu undan iki cinsiyetin akıl yürütmelerinin de farklı oldu u olgusuna varılması a ırtıcı olmamalıdır. Ancak, “kadın sosyalle mesi monolitik de ildir”; bu yüzden “Gilligan, kadınlar arasında koruyucu eti e aynı biçimde ba lılık bulamadı” (Meyers 1987b: 144).

Meyers’in özerklik çözümlemesi sosyo-kültürel çevreyi içine alan ama a ırlıklı olarak psikolojik boyuta dayalı bir yaklaşı m içerir. Bu yönüyle Kant’ın hareket noktasından tamamen farklıdır. Ancak, en azından anlık özerklik boyutunda geleneksel kadının Kantçı anlamda özerk olması mümkündür. Çünkü Kant’a göre özerklik belli ki ilerle sahip olabilece i veya olamayaca ı bir durum de il, normatif ko ullarını yerine getirdi i sürece akıl sahibi her yeti kin insanın sahip olabilece i bir özelliktir (Hill

1992a: 131; 1992b: 84). Yine de Meyers'in yaklaşımı Kant'ın tam da ele tirdi i yaderklik ko ulları içinde özerklik durumu arayan geleneksel yaklaşımla temelde aynıdır.

6. Bireysel Özerklik ve Koruma

Koruyucu eti in bireysel özerkliğe imkan verip vermedi ini tartışmak her şeyden önce bu iki de erin ahlâk kuramı içindeki önemi konusunda hakkaniyetli bir değerlendirme yapmayı gerektirir. Belirtti imiz gibi, ahlâklılı ın temel özelliklerinden birisi de ki inin *ba lantılı* olmasıdır. Özerklikle *ba lantılılık* ili kisini nasıl anlamalıyız? Özerk kişiler, öteki merkezli de erler ve onları di erleriyle *ba layan* duyguda lık kapasitesi geli tirebilirler. Ancak, *ba lantısız* ki i, di erlerinden duygusal olarak uzaktır. *Ba lantılı* olmayı deneyimlemedeki yetersizli i, *ba lantısız* ki iye di erlerinin refahı için duyguda lık ve gerçek koruma duygusu duymayı hissettirmez. Dahası, yabancılara karşı duydu u sorumluluk, yakın arkadaşlarına ve yakınlarına karşı duydu u sorumluluk, aynı derecede koruma duygusu içermez. Yakın ili kide olduklarımıza karşı daha çok sorumluluk duygusu hissederken, yabancılara karşı daha az sorumluluk duygusu hissederiz. En uç durumda, bir ki i, dünyanın uzak bir kö esinde gerçekleşen bir soykırım için veya Afrika'da açlık çeken çocuklar için herhangi bir sorumluluk hissetmeyebilir. Dworkin, özerklik ile di erkamlık arasındaki paradoksal bir ili ki oldu una dikkat çeker:

Bencil bir ki i ile cömert bir ki iyi dü ünün. Di erlerinin ihtiyaçlarını kendi planları ve tasarılarının de i tiren sebepler olarak kabul etmedi i sürece; ilkinin, ikincisine göre daha özgürle tirici olabilece i fikrinde bir do ruluk vardır. Di erleri için koruma hisseden birisi, hissizle mi ki ilerden daha az özgür oldu unu farkına varmak zorundadır. Ancak, bencil ki i, yardımsever birisinden daha özerk midir? (Dworkin 1995: 23).

Ahlaki sorumluluk açısından dü ündü ümüzde sorunun yanıtı olumsuz olacaktır. Koruma gösteren ki i, vericidir, bencil de ildir. Bu, koruma gösteren ki inin kendini korumayaca ı veya korumaması gerekti i anlamına gelmez. Böyle bir iddia korumanın özüne aykırı olur. Korumada bir ahlâkî eyleyici olmak sadece di er ki ileri koruyan ve di erlerinin arzu ve ihtiyaçları için kendi arzu ve ihtiyaçlarını feda eden, en önemlisi de di erleri için kendi kimli ini göz ardı eden bir ki i olmak de ildir. Özerkliğe sahip olmak, ahlâkta önemlidir; ancak, o tek de er de ildir. Dworkin, özerkliğe, bir eyleyenin özsel *ba ımsızlı ı* olarak görmenin, ahlâk kuramıyla tutarlı olmadığını iddia eder. Özerkliğe, *ba ımlılık* olmadan dü ünme ya amın gerçe ini yansıtmaz. Özerkliğe ki inin istek ve arzuları ile yapabildikleri bir denge veya orantılılık olarak dü ünme de yanlı tır. O zaman da yapabileceklerini isteyen birinin daha özerk oldu unu kabul etmi oluruz ki, bu da kabul edilemez bir sonuç olur. Freud'i izleyerek, birçok felsefeci ve psikolog “birinin istedi ini yapması” ile “birinin *gerçekten* istedi ini yapması” arasındaki ayrım üzerine durur. Bu anlamda “özerk birey görünen bireye e de ildir; o, otantik veya “gerçek” bireydir. Özerk davranı gerçek bireyi anlatır” (Meyers 1987b: 619).

Göstermeye çalı tı mız gibi, korumayı, kadınların zayıf, edilgen ve ikincil oldukları tarihsel *ba lamda* dü ünme korumanın gerçek anlamını yansıtmaz. Koru-

mayı, kamu/özel, arkada /yabancı ayrımı yapmadan dü ünmeliyiz; çünkü, koruma ahlâk, siyaset, insan hakları ve daha pek çok ili kili alanı içeren insan ya amına merkezî olan bir de erdir. Koruma bireylerin refahıyla ilgilenirken, aynı zamanda adil bir soyutlamayla toplumun refahını da hedefler. Bu durum koruma eylemi ve adil eylem arasında açık ve net bir çatı ma ortaya çıkarabilir. Koruyucu etik için korumanın özsel yapısı ve verili tarihsel ba lamda onun ortaya çıktığı pratik arasında ayrım yapmak “özerlik” kavramını anlamak için önemlidir; yoksa, korumanın özünü anlayamayız. Korumanın özsel yapısı ve ortaya çıktığı pratik arasındaki ayrımı yaparak, kadınların bireysel özerkliği nin erkek egemen kültürde geli emedi i görüşünü göz ardı etmiyorum. Dikkat çekmeye çalıştığımız sorun, bu geli emezli in, koruyucu eti in bir ürünü de il de hâkim kültürün ürünü oldu u sorunudur.

7. Sonuç

Koruyucu eti in bireysel özerkliğe izin verip vermediği bu makalenin yanıtlamaya çalıştığımız ana sorudur. Tarttığımız kuramsal çerçevede bu sorunun yanıtını vermeye çalışırsak onu söyleyebiliriz: Koruma bir anlamda bireysel özerklik içerir. En azından seçim a masasında korumada bireysel özerklik mümkündür. Böyle bir özerklik anlayışı ilk bakışta Meyers’in “yeterlilik olarak ahlâki özerklik” kavramıyla da desteklenebilir; çünkü do ru ve yerinde seçim yapmak bir beceri gerektiren bir yeterliliklerdir. Ancak unutmamak gerekir ki Meyers’in özerklik tanımlamasında kullandığı beceriler bireyde do u tan oldu u kadar bireye içinde ya adığı sosyal ve kültürel çevre tarafından kazandırılan yeterliliklerdir. Koruyucu eti i belli bir tarihsel ba lam çerçevesinde de erlendirdiğimizde koruyucu eti in kadının özerkliği ni tehlikeye atma endişeleri haklıdır. Korumayı erdemler ve etik sorumluluklar olarak geni anlamda aldığımızda korumanın gerçek de erini kavramı oluruz. Her eyden önce korumanın kendisinin bir de eri vardır. Koruma arzu de ildir; alı kanlık hiç de ildir. kinci olarak koruma sürecinde ki edilgen de il, tam tersine etkindir. Koruma süreci dinamiktir. Korumanın bu özellikleri bireysel özerklik için son derece önemlidir. Özerk birey bu özelliklere sahip olması gereken bireydir.

Geleneksel Kantçı hak eti i; özerkliği, ahlâkın olanaklılığının a kınsal ön ko ulu olarak soyut bir ekilde tanımlar. Böyle görüldüğünde feminist eti in en temel sorusu olan “Korumada özerklik mümkün müdür?” sorusuna Kantçı eti in cevabı açıktır. Koruma duygular, arzular, e ilimler alanına girdi inden ahlâki de ere sahip de ildir. Halbuki feminist kuram sadece korumanın de il, tüm yetkin olmayan ödevlerin bir de eri oldu unu iddia ederek özerklik sorununu yeniden yapılandırmaya çalışır. Bu anlamda özerklik sorunu aslında ahlâki de er sorunudur. Kant’a göre özerkliği in tüm ahlâki eylemlere önceliği varken, koruyucu etikte özerklik ile eylemin ahlâki de eri birlikte de erlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

BEAUVOIR, Simone de (1993) *Kadın “kinci Cins” Ba ımsızlığı a Do ru*, (Çev. Bertan Onaran), Payel Yayınevi, İstanbul.

BEROFSKY, Bernard (1995) *Liberation From Self: A Theory of Personal Autonomy*, Cambridge University Press, Cambridge.

- CARD, Claudia (1990) "Caring and Evil," *Hypatia*, vol. 5, no. 1, pp. 102-107.
- CHODOROW, Nancy (1980) "Gender, Relation And Difference in Psychoanalytic Perspective," *The Future Of Difference*, Hester Eisenstein and Alice Jardine (Ed.), G. K. Hall and Co., Boston
- CHODOROW, Nancy (1989) *Feminism and Psychoanalytic Theory*, Yale University Press, New Haven.
- CLEMENT, Grace (1996) *Care, Autonomy and Justice: Feminism and The Ethic of Care*, Westview Press, Boulder, Colo.
- DAN-COHEN, M. (1992) "Conception of Choice and Conception of Autonomy," *Ethics*, no. 101, pp. 221-43.
- DAVION, Victoria (1990) "Pasifism and Care," *Hypatia*, no. 5, pp. 90-100.
- DWORKIN, Gerald (1988) *The Theory and Practice of Autonomy*, Cambridge University Press, Cambridge.
- ENGESTER, Daniel (2005) "Rethinking Care Theory: The Practice of Caring and the Obligation to Care," *Hypatia*, vol.20, no. 3, pp. 50-74.
- FRIEDMAN, Marilyn (2003) *Autonomy, Gender, Politics*, Oxford University Press, Oxford.
- GILLIGAN, Carol (1982) *In a Different Voice*, Harvard University Press, Cambridge.
- HAWORTH, Lawrence (1986) *Autonomy: An Essay In Philosophical Psychology and Ethics*, Yale University Press, New Haven.
- HELD, Virginia (1995) *Feminist Morality: Transforming Culture, Society and Politics*, University of Chicago Press, Chicago.
- HILL, Thomas, E. (1992a) "The Importance of Autonomy," *Women Moral Theory*, E. F. Kittay and D. T. Meyer (Ed), Rawnan & Littlefield Publishers, Inc., USA.
- HILL, Thomas, E. (1992b) *Dignity and Practical Reason*, Cornell University Press, Ithaca, London.
- HOUSTON, B. (1990) "Caring and Exploitation," *Hypatia*, vol. 5, no.1, pp. 115-19.
- KANT, Immanuel (1999) *Pratik Aklın Ele tirisisi*, çev. oanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara.
- KANT, Immanuel (1991) *The Metaphysics of Morals*, Cambridge University Press, Cambridge.
- KANT, Immanuel (1995) *Ahlâk Metafizi inin Temellendirilmesi*, çev. oanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara.
- KROEGER-MAPPES, Joy (1994) "The Ethics of Care vis-à-vis the Ethic of Rights: A Problem for Contemporary Moral Theory," *Hypatia*, vol. 9, no. 3, pp. 108-31.
- KULTGEN, John (1995) *Autonomy and Intervention: Parentalism In The Caring Life*, Oxford University Press, USA.
- MANNING, C. Rita (1983) *Speaking from the Heart*, Rawnan & Littlefield Publishers, Inc., USA
- MEYERS, Diana T. (1987a) "The Socialized Individual and Individual Autonomy," *Women Moral Theory*, E. F. Kittay ve D. T. Meyer (Ed.), Rawnan & Littlefield Publishers, Inc., USA
- MEYERS, Diana T. (1987b) "Personal Autonomy and Paradox of Femine Socialization," *Journal of Philosophy*, no. 84, pp. 619-28.
- NODDING, Nel (2003) *Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education*, University of California Press, Berkeley.

SCHNEEDWIG, J. B. (1994) "Autonomy, Obligation, and Virtue: An Overview of Kant's Moral Philosophy," *The Cambridge Companion to Kant*, Paul Guyer (Ed.), Cambridge University Press, New York.

SLOTE, Michael (1998) "Caring in the Balance," *Norms and Values: Essays on the Work of Virginia Held*, Joram Haber ve Mark S. Halfon, Lanham (Ed.), Rowman&Littlefield Publishers Inc.

TRONTO, Joan (1993) *Moral Boundaries: A Practical Argument For An Ethic of Care*, Routledge, New York.